

Dasein taisteli, miehet kertovat

Ville Kivimäen *Murtuneet mielet* ja sotakokemuksen esihenkilökohtaisuus

Itsenäisen Suomen perustana on sotakokemus, jota on vuosikaudet kierretty tuntumaan pääsemättä. Tämä kokemus on luonteeltaan asubjektiiivinen, henkilökohtaista edeltävä ja alustava, jopa ei-inhimillinen, minkä vuoksi olisi erhe samastaa sitä veteraanien kertomaan. He näet eivät tienneet, mitä tekivät.

Uudemman polven historiantutkimuksessa on tavattu luodata katveeseen jääneitä ja tietoisesti sivuutettuja kokemuksia, kohtaloita ja linjanvetoja. Sotatrauma eritoten on noussut vastakertomukseksi urhean kansakunnan ponnistuksiin virittyneelle historiantutkimukselle, jossa ”Sosialististen Neuvostotasavaltajien liitto voitti, mutta hyvänä kakkosena tuli maaliin pieni ja sisukas Suomi”, kuten sotamies Vanhala tunnusti sanailee Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* (1954). Vastakertomuksen linjaa määrittäneessä, jopa uudeksi *Tuntemattomaksi* kutsutussa ja Tieto-Finlandialla palkitussa teoksessaan *Murtuneet mielet* (2013) Ville Kivimäki piirtääkin varsin toisen näköisen kuvan suomalaisesta selviytyjästä, eikä se järin helli nationalistista mielikuvaa urhoollisesta kotimaansa puolustajasta. Tämä sotilas on näet ”tärähtänyt”, hermoiltaan mennyt, ajan mittaan tai tykistökeskityksen seurauksena uuvahtanut, hoitoon passitettu, takaisin rintamalle määrätty, mielenvikaisena kotiutettu, vaiettu, unohdettu, kadotettu. Kivimäki erittelee siis aiemmasta historiantutkimuksesta häivyttettyjä kokemuksia, jotka olivat vähintään yhtä suuressa roolissa Suomen kohtalon vuosina kuin torjuntavoitotkin. Vastaava perkaus on kuitenkin tehtävä myös historiantutkijan omalle erittelylle, sillä niin harmillisella tavalla hän ajaa aiheestansa sivuun. Täräyttävän, traumatisoivan sotakokemuksen luonnetta on toisin sanoen kysyminen.

Kivimäen lähtökohta on ehdottomasti lupaava. Alkuna on ajatus siitä,

”että ihmiset pyrkivät aina muokkaamaan välittömiä elämyksiään kokemuksiksi; siis ennen kaikkea kielellisiksi kuvauksiksi ja kertomuksiksi tapahtuneesta sekä omasta itsestään. [...]”

Kielellisesti jäsentymättömät, raat elämykset eivät suinkaan katoa, vaikka niille ei löydykään tyhjentyä ilmaus-

ta. Tunteiden, refleksien, muistikuvien, alitajunnan ja ruumiillisten tuntemusten tasolla nämä elämykset voivat sitä vastoin elää voimakkaampina ja arvaamattomampina kuin kielellisesti työstetyt kokemukset. Psykkisessä traumassa on paljolti kyse juuri tästä. Trauma voi itse asiassa olla eräänlainen anti-kokemus, johon sisältyvä väkivaltaisuus ja petollisuus tuhoaa ihmisen kykyä jäsentää maailmaansa mielekkäästi. Elämyksenä traumaattinen tapahtuma on mitä todellisin, mutta samalla se on suorassa ristiriidassa niiden yhteisten merkitysten kanssa, joiden varaan ihmis-yhteisöt ja niiden sosiaalinen todellisuus kulttuurisesti rakentuvat.”¹

Filosofisessa, ja etenkin jälkifenomenologisessa kielenkäytössä Kivimäen kuvaamille raaoille elämyksille on annettu muitakin nimityksiä: sisäiset, esikäsitteelliset tai asubjektiiiviset kokemukset². Pauli Pylkkö tarjoaa toimivan määritelmän keskimmaiselle: esikäsitteellinen kokemus on kokemus, jota järkelevä, representoiva ja itsellinen yksilö ei kykene kontrolloimaan ja joka uhkaa hänen autonomiaansa³. Asubjektiiivinen kokemus on tarkentava johdos esikäsitteellisestä: jotain koetaan, mutta kokemus ei ole omaa, minun kokemustani, vaan kokemusta siitä eriytymättömästä ja välittömästä, joka edeltää minun kokemuksilleni perustavia jakoja sisäiseen ja ulkoiseen sekä kokijaan ja koettuun⁴. Siten asubjektiiivinen kokemus ollaan ja koetaan, käsitteittä ja järjettömästi, loogisen mielen tuolla puolen, tai oikeammin sen pohjukoissa, alla⁵.

Martin Heideggerin käänös subjektista on näiden määritelmien hyvä täydentäjä: *subiectum* on itseensä kaiken kokoava perusta, joka tuo myös esiin eli *ilmioi*⁶. Mutta kun suomen kielen lähin vastine subjektille on ’henkilö’ ja subjektiiiviselle ’oma-’ tai ’henkilökohtainen’, paljastuu tämä perusta ainakin täkäläisittäin ymmärrettynä säröiseksi. ’Henkilön’ kantana oleva ’henki’ on näet luonnotaan vapaata elinvoimaa, jolloin jotain merkityksellistä henkilössä kyllä tiivistyy, mutta sen

”Kuvaan mahtuvat vain kulttuurisesti rakentuneet ihmisyhteisöt ja ilmiöt, mutta ei ristiriitaa, anti-kokemuksia saatikka inhimillistä ja ilmiöitä edeltävää eloa eli henkeä.”

kohdakuus on myös elinvoimaa vangitsevaa. Kysymys kuuluukin, miten kohdataan se henki, jota subjekti ei onnistu kokoamaan kotoonsa (-lö)?

Henkilöitymisessä energia, jota ei kyetä sitomaan, suljetaan ulos, eli freudilaisittain torjutaan. Osa tästä elinvoimasta objektivoidaan mielenulkoisen maailman ilmiöiksi ja tunnustetaan Heideggerin termin jonakin-rakenteena (*Als-Struktur*), mutta osa eittämättä jää myös alle, näkymättömiin, ehkäpä osaksi Kivimäen mainitsemää alitajuntaa, eikä tämänlainen torjuttu saa siten *edes* ilmiön määrettä. Se ei paljastu, joten subjektille tätä ei-ilmiöiden kenttää ei siis ole oikein ensinkään olemassa. Ja kuitenkin juuri torjuttu kokonaisuudessaan, mutta erityisesti tämä horisontintakainen *piilömaailma* – subjekteista viis veisaava ei-minään-rakenne – muodostaa esihenkilökohtaisen alun subjektille; sen piiristä subjekti nousee ja tarkentuu loogiseksi, käsittein operoivaksi henkilöksi. Tarkemmin ottaen alkuna onkin juuri se vapaasti virtailevan energian tai hengen vyöhyke, johon Freud saattoi viitata vain valtamereellisin kielikuvin mutta jota Antti Salminen ja Tere Vadén erittelevät onnistuneemmin ”elona”⁷.

Tämän aaltoilevan perustan varassa henkilön jännittääkin lopulta kaksinainen pinne: yhtäältä elinvoimaa eli henkeä koteloidaan sisään (esimerkiksi ihmisruumiiseen), toisaalta piiliöt perustana torjutaan tietoisesta mielestä, jotta sekä subjektina eläminen että ilmiömaailman kohtaaminen olisi ylipäänsä mahdollista. Koherentti minä ja torjuttu, samoin kuin ilmiöt ja piiliöt, ovat siis dialektisessa suhteessa toisiinsa, eivätkä kotelointi ja torjunta sinänsä estä uniikin elinvoiman näyttäytymistä myös subjektin ulkopuolella.⁸ Tämän vuoksi ne kokemukset, joissa vapaa henki tai elo ykseytenä paljastuu, saavatkin usein ahdistavan, yksittäisen ihmisen henkilörajaja uh-

kaavan sävyn. Näistä ahdistavista tilanteista myös Kivimäen arvailemissa raaoissa elämyksissä on kyse.

Kivimäki tiivistää eron jäsentymättömien ja jäsennettävien kokemusten välille jälkifenomenologisesti uskottavalla tavalla, mutta lienee hänen valtavirran sosiaaliantropologiaa historiantutkimukseen yhdistelevän tutkimusotteensa seurausta, että tämän jälkeen ensin mainitut kokemukset ja niiden mahdollisesti esikäsitteellinen luonne jäävät sivuun. Ote nimittäin palauttaa Kivimäen esikäsitteellisen ääreltä juuri niiden ”yhteisten merkitysten” pariin, jotka hän edellä mainitsee perustavina sosiaaliselle todellisuudelle. Tavallaan Kivimäki siis rajaa lähtökohtansa hetimiten uudelleen: kuvaan mahtuvat vain kulttuurisesti rakentuneet ihmisyhteisöt ja ilmiöt, mutta ei ristiriitaa, anti-kokemuksia saatikka inhimillistä ja ilmiöitä edeltävää eloa eli henkeä. Jos kohta Kivimäen tutkimustuloksia, siis sitä, miten asiantuntemattomasti sodassa traumatisoituneita sotilaita kenttäpsykiatrisessa hoidossa kohdeltiin, ei olekaan syytä kyseenalaistaa, erityistä huomiota voidaan kuitenkin kiinnittää juuri alun väistöliikkeeseen ja kysyä, missä määrin Kivimäki pääsee lähellekään mainitsemiaan elämyksiä. Mitä annettavaa *Murtuneilla mielillä* on sen hahmottamiseksi, mitä sotimisessa on metafysisessä mielessä meneillään? Mitä ”tähtäminen” oikeastaan on?

Jos sotakokemuksia alustavasti onkin kahta laatua, nimittäin jäsentymättömiä ja jäsennettäviä, yksistään sotatrauman käsite paljastaa kolmannen. Sotatraumaa voidaan näet luonnehtia paitsi anti-kokemukseksi myös kokemukseksi, joka on kaksivaiheinen. Ensinnäkin sotatrauman kokemus *seuraa* elämystä, jota voidaan primäärisyytensä vuoksi nimittää varsinaiseksi sotakokemukseksi. Toiseksi sotatrauma on käsitteellisesti epäonnistunut kokemus – ja epäonnistunut nimenomaan siksi, ettei

alkuperäistä elämystä, ja Freudin sanoin siihen liittyvää ”pelästystä”, ole pystytty jäsentämään loogisesti ymmärrettävään, subjektin koheesiota tukevaan muotoon⁹. Tämän perusteella varsinainen sotakokemus vaikuttaisi siis olevan vähintäänkin esikäsitteellinen, todistaahan jo sitä seuraava traumakin mielen murtumisesta. On kohdattu jotain, joka hävittää väkivaltaisella tavalla henkilön psyykkiselle kokoonpanolle perustavan jaon sisäiseen ja ulkoiseen.

Siinä missä traumatutkimuksessa käytännöksi on muodostunut liittää trauman kokemus potilaassa ilme-neviin toisteisiin oireisiin, näyttäisi itse traumaa *alustava* alkuelämys jääneen kuitenkin sekä filosofisesti että metapsykologisesti vähemmälle huomiolle. Joten sikäli kun sotatrauma – tähtämisen regressiivinen toistaminen – on varsinaisen sotakokemuksen käsitteellisesti epäon-nistunut johdannaiskokemus, tutkimuksessakin näyttäisi toistuvan edellä kuvattu piilön ongelma: oireet ovat näkyviä ilmiöitä, tähdäyksen aiheuttava, kielellisesti jäsen-tymätön, ainoalaatuinen vapaan hengen läsnäolo ei.

Myöskään perinteiselle sosiologialle, samoin kuin yksilöt ja yhteisöt lähtökohdakseen ottavalle tutkimukselle ylipäänsäkin, tätä esihenkilökohtaista kokemuksen aluetta ei oikeastaan ole. Esimerkiksi sota on ilmiökenttä, jota yhtäältä tulee tarkastella erilaisten tietojen toimijoiden käytäntöinä ja jota toisaalta korostetaan tapahtumana, johon ihminen menee omana itsenään, siis yksilönä jolla on perhe, sosiaalinen tausta, historia, asuinpaikka, asen-teita sekä persoonallisuus¹⁰. Myös Kivimäen katsannossa ihminen kykenee ”sopeutumaan erittäin vaikeisiin olosuh-teisiin, ja äärimmäisen uhankin edessä yksilöt ja yhteisöt voivat turvautua uskomuksiin ja käytäntöihin, jotka lievittävät kokemusta. Jos nämä suojakeinot murtuvat, jäljelle jää vain mieleton väkivalta ja suojaton yksilö”¹¹.

Mutta jos sodassa mitään filosofisesti polttelevaa on, on se juuri suojakeinojen murtumisessa, mielettömässä väkivallassa ja kenties jopa mainitun ”yksilön” suoja-ttomuudessa; siis kaikessa siinä, mikä tekee sodasta aidon poikkeustilan ja mitä tapahtuu, kun yksilönäkökulma edes hetkellisesti kirpoo. Missä määrin sota lienee *asub-jektiivinen, ei-henkilökohtainen kokemus*, on siksi varteen-otettava filosofinen kysymys. Tämän erittelemiseksi on kuitenkin edettävä vielä tovi Kivimäen valitsemän tut-kimusotteen ehdoilla, jotta kävisi selväksi, missä määrin sotakokemus ylipäänsä on subjektiivinen, siis yksilön tai yhteisön ehdoilla tapahtuva ja ainakin periaatteessa jä-sennettävissä oleva kokemus. Subjektin purkautumista esihenkilökohtaiseen voidaan avata vasta sen perästä.

Rintamatoveriin riitti

Ne sodan loihtiman ilmiökentän osa-alueet, joista so-siologisesti virittynyt historiantutkimus on ollut tavallim-min kiinnostunut, voidaan jakaa kahteen: yhtäältä niihin puoliin sodassa, jotka heijastelevat ajan henkeä, ja toisaalta niihin käytösmalleihin, joille etenkin vete-raanien kertomukset antavat tukea. *Murtuneissa mie-lissä* nämä osa-alueet yhdistetään. Ensinnäkin Kivimäki

hakee rintamatoveriuden eetoksesta tukea kysyessään, miksi yksi rivisotilas tähti ja toinen ei. Jaetut taiste-lukokemukset näet tiedetysti vahvistivat yhteenkuulu-vuutta ja muokkasivat sodan elämyksistä yhteisöllisen kokemuksen. Aseveljeyden syntyyn saattoi puolestaan vaikuttaa ”tuntemus siitä, että sotilaat olivat välittömässä yhteydessä kansalliseen yhteisönsä”, siis jos he kokivat olevansa kansakuntansa valittuja, sen huomion kohteita ja kansallisen aseman säilyttäjiä¹². 1800-lukulainen nationa-lismi tarjoutuikin Kivimäelle selittäväksi tekijäksi rintamayhteisöllisyydelle, joka puolestaan esti joidenkin sotilaiden kohdalla miltei varman tähtämisen. Ja ko-kemuksena kansallisaate näyttäisi olleen muutakin kuin pelkkä ideologinen yllyke: ”muistuttaen uskonnollisia yhteisöllisyyden kokemuksia se kykeni ylittämään poliit-tisten tai luokkapohjaisten identiteettien raja-aidat ja tar-joamaan ryhmäidentiteetin, johon ihmiset kiinnittyivät paljolti tiedostamattomalla ja tunnepohjaisella tasolla”¹³.

Rintamatoveriuden kansallisen roolin painottamisen ohella historiansosiologeilla on tapana vedota sotaan ri-tuaalina tai karaistumisena, josko tämä osaltaan selittäisi, miksi mieli nyrjähtää tai ei. Myös Kivimäki soveltaa Arnold van Gennepin klassista siirtymäriittiteoriaa ja Victor Turnerin näkemyksiä rituaalista *communitaksena*, jolla Turner kuvaa poikkeusoloissa muodostuvia, ja sen vuoksi itsensä muusta yhteiskunnasta irralliseksi kokevia, väliaikaisia yhteisöjä. Koska *Murtuneet mielet* on sosiaa-liantropologiaa eikä esimerkiksi fenomenologiaa hyö-dyntävä historiantutkimus, on soveltamisen taustalla kui-tenkin ajatus, jonka mukaan nimenomaan yksilöt käyvät sodassa läpi jonkin pidempikestoisen, liminaaltilaan ver-rattavan tapahtumasarjan, kenties kypsyvät ja karaistuvat, mutta pysyvät muutoin jotakuinkin samoina, siis yksi-löinä. Tähän ajatukseen ovat veteraanit vedonneet toki itsekin, ja vastaavin sanankääntein: sota oli heille niin reissu, retki, polku kuin taipale, savotta ja urakkakin¹⁴. Sinne siis menttiin ja sieltä palattiin, ja erona vanhaan oli vain se, että reissun perästä muu Suomi tunnisti entiset pojankossit rintamamiehiksi.

Mutta kuten myös Kivimäen tutkimus ja siihen väl-jästi perustuvat dokumenttielokuvat (*Sota ja mielen-rauha*, 2016; *Sodan murtamat*, 2016) epäsuorasti todis-tavat, ehkei sodan päättyminen ollut niinkään paluuta yksilölliseen elämään kuin asubjektiviivinen siirtymä, vä-kivaltainen romahdus tekeytymässä olevasta modernista henkilöstä esihenkilökohtaiseen. Harva palasi mainitulta reissulta entisenään, jopakait sitten yksilönä. Merkityk-sellistä onkin, että eniten ihmisinä muuttuivat Kivimäen mukaan perheelliset, 30–40-vuotiaat, verrattain kou-lujakäymättömät, pitkällistä taistelustressiä kokeneet ja etulinjassa tai sen tuntumassa taistelleet miehet – siis so-tilaat, joilla yhtäältä oli takanaan jo useampi siirtymäriitti mutta joita toisaalta ainakaan koululaitos ei ollut integ-roinut erityisen vahvasti kansalliseen yhteisöön¹⁵.

Tässä mielessä Kivimäen yritys sovittaa rintamatove-ruutta riittiteoriaan onkin salakavalasti ulosrajaava. Jos näet rivisotilaan uhrimieltä valoi yhteisten kokemusten ohella esimerkiksi armeijan nationalistisesti virittynyt va-

listustyö, jossa sotaponnistelut kytkettiin ”kansakunnan historian suureen jatkumoon”, niin heikoiten sotaa siehtikin se osa rahvaasta, jolla oli kyllä eniten menetettävää ja sotakokemuksen kolkkaus todellisimmillaan mutta myös hennoin side siihen eurooppalaisen valistuksen ja nationalismin määrittämään Suomeen, jota oltiin etulinjassa puolustamassa¹⁶. Kärjistäen siis ne pientilalliset ja työläiset, jotka tärhäivät, eivät olleet aseveljiä, mutta eivät myöskään suomalaisia, ainakaan vielä. Tällöin tähdeläinen, mutta Kivimäen harmillisesti ulosrajaama kysymys kuuluukin: olivatko tärhätäneet sittenkään edes ihmisiä, siis sellaisia autonomia, järkeileviä, käsitteellisiä yksilöitä, joiksi subjekti voidaan valistuksen hengessä ja nationalismin mittapuilla tunnistaa? Jos olivat, mikä piilevä *ei-(vielä-)suomalaisuus* sitten esti heitä kokemasta aseveljeydelle perustavaa yhteyttä kansakuntaan? Senkö tähden riitti heidän kohdallaan epäonnistui?

Antropologisen riittiteorian soveltaminen täkäläiseen rintamakokemukseen ei ole muutenkaan aivan ongelmantonta. Tässä kohtaa Kivimäen tutkimusta on muiltakin osin määritelmällistä liukumaa, mikä ilmenee jälleen rintamayhteisön kytkemisenä osaksi laajempaa kansallista yhteisöä. Kivimäki nimittäin lainaa ensimmäisen maailmansodan veteraanien kokemuksia verrattain samanlaisesta vinkkelistä tutkinutta Eric J. Leediä, jonka mukaan

”[s]odan poikkeusolosuhteissa koko yhteiskunta saattoi siirtyä liminaalitilaan, jossa rauhanajan sosiaaliset rakenteet häipyvät hetkellisesti, nykyhetki erkaantui menneestä ja tulevaisuus näyttäytyi epävarmana ja hetken täyttivät rajattoman yhteenkuuluvuuden ja solidaarisuuden tunteet. Ihannetilanteessa yksilöllinen ja kollektiivinen siirtymä yhdistyivät yhdeksi voimalliseksi kokemukseksi, jossa ihminen tunsi sulautuvansa kansakuntaan kuin vuolaaseen virtaan ja jossa rajat yksilön ja yhteisön välillä liudentuivat.”¹⁷

Riippumatta siitä, miten totuudenmukainen Leedin hahmotelma on, jää epäselväksi, keihin Kivimäki nyt viittaa, kotirintaman väkeenkö vai esimerkiksi mainittuun joukkoon todennäköisimmin tärhäitä? Onko kansakunta kokonaisuudessaan *communitas*? Entä kuvaako Leed sotakokemusta, rintamatoveruutta vai sitä, mitä kotirintamalla koettiin? Sosiologisin elkein sekä Leed että Kivimäki viittaavat joka tapauksessa sotaoloissa kehittyvään erityiseen ryhmdynamiikkaan, jossa paino on ”yksilön ja yhteisön” välisten rajojen sumenemisessa eli uhrimielessä. Toisaalta hieman myöhemmin, psykiatrista traumadiagnostiikkaa tarkastellessaan Kivimäki kuitenkin linjaa, kuinka psykiatria tapaa irrottaa psyyken häiriön sen laajemmista sosiaalisista ja kulttuurisista yhteyksistä, vaikka ihmiset eivät ”luokittele kokemuksiaan psykiatrisilla käsitteillä vaan käyttävät siihen kulttuurisesti, historiallisesti ja yksilöllisesti vaihtelevia keinoja ja merkityksiä”¹⁸.

Jos sodanaikaisella psykiatrialla sudenkuoppansa olikin, kaivaa Kivimäki kansallisaatteeseen, rituaaleihin ja rintamatoveruuteen tukeutuvine tarkastelutapoineen niitä siis vain lisää. Ensinnäkin hän antaa ymmärtää, että

jos ihminen sulautuu sotatilanteessa kansakuntaan ”kuin vuolaaseen virtaan” eli menettää yksilölliset rajansa, niin muilta osin, kaikkina aikoina, kaikissa tilanteissa hän kuitenkin säilyttää psyykkisen kokoonpanonsa. Ihminen ei siis vaikkapa liudennu erilaisiin yhteisöihin – esimerkiksi Heideggerin nimeämään kukatahuuteen (*das Man*) – *tämän tästä*, jokapäiväisessä elossaan, vaikka selvästi onkin kulttuurinsa ja historian(sa) ilmaus ja oire¹⁹. Vain sota on kyllin voimakas ääri-ilmiö synnyttämään uhrimielisen ”ihannetilanteen”.

Toisekseen Kivimäki vaikuttaa oletettavan ihmisen olevan ajast’aikaan paitsi autonominen yksilö myös kulttuurisesti looginen, sosiaalisesti harkitseva, tiedostava ja kokemuksiaan luokitteleva henkilö, vaikka on selvää, että jo yksittäisen ihmisen kohdalla tämän tietoinen suhde kulttuuriin, historiaan ja omaan yksilöllisyyteen vaihtelee. Jos tietoista suhdetta ylipäänsä on: varsinkin ne nuoret, jotka rintamalle kerättiin, olivat Kivimäen omankin todistuksen mukaan monella tapaa tiedottomia maataisia ja siinä mielessä edelleen melko kaukana valistuneista eurooppalaisista. Ja voidaanpa väittää vastaan vielä niinkin, että Kivimäen kuvaama olento syntyy itse asiassa vasta tietynä ajankohtana, esimerkiksi teollistumisen kynnyksellä, tai nimenomaan vasta jatkosodassa, joka oli Hannu Raittilan sanoin maan ensimmäinen metropoli, korpiin hajasijoitettu kaupunki, jossa ”maalaispojista tulee parissa kuukaudessa sodan ammattilaisia, teollisesti tuotettuja ammattilaitteita käyttäviä moderneja kaupunkilaisia”²⁰. Silloin vasta aikansa mittapuilla hämmästyttävän kiihkeä ”[m]otorisointi, mekaniisaatio, automaatio, riippuvuus ulkopuolisesta huollosta sekä niiden tuottama vieraantumisen” eivät yhdessä luo ainoastaan heideggerilaista jonakin-rakennetta vaan siten myös modernin, itsestään ja päämäärästään jotenkuten tietoisin henkilön²¹. Tärhätäneiden kohdalla tämä kehitys taas jää puolitiehen.

Joka tapauksessa erityisesti taistelutilanne, jossa sotilaat kamppailevat paitsi vaikeasti hahmotettavaa vihollista myös kuolemanpelkoa vastaan, on kokemus, jossa he tuskin toimivat kovinkaan johdonmukaisesti tai puhtaasti oppimiaan sosiaalisia ja kulttuurisia konventioita soveltaen. Pikemminkin, jos jotenkin, he toimivat vaistonvaraisesti, hajoamisen mahdollisuutta kaikin keinoin eläen. Kansallinen uhrimieli sen enempää kuin toiminnan johdonmukaisuuteen tähtäävä koulutus eivät siten riitä selittämään, miksi sotilaat ovat esimerkiksi olleet valmiita ottamaan hyvinkin epäitsekkäiltä vaikuttavia riskejä taistelutilanteissa. Näitä sodan piirteitä analysoitaessa sosiaaliantropologinen ote onkin monasti heikoimmillaan: miksi ihmeessä tykistökeskityksen läpi haavoittunutta toveriaan pelastamaan ryntäävä sotilas ajatteli yksilörajoja näin voimallisesti tuhoavassa tilanteessa olevansa jollain tapaa kansansa valitsema? Paljon todennäköisempään on, että hänet tempaissee tunteesta voima, joka ei ole niinkään ideologinen kuin vietinomainen, jopa *eroottinen*. Vaikka kyse ei suoranaista homoseksuaalisuudesta olekaan, esimerkiksi Joanna Bourken tutkimuksen perusteella monet sotaveteraanit

”Talvi- ja jatkosodassa traumatisoiduttiin eri aikoina eri tavoin.”

ovat ilmaisseet kyenneensä tappamaan nimenomaan siksi, että he rakastivat niin intensiivisesti taistelutove-reitaan²². Koska juuri tällaisten kysymysten kohdalla päättyy sosiologia ja alkaa filosofia, rajataan seuraavaksi näkökulmaa.

Teräsmyrskyn eloisa veto

Perättäessä varsinaista sotakokemusta, siis elämystä jonka käsitteellisesti epäonnistunut seuraus trauman kokemus on, viittaus sotilaiden vaistonvaraiseen käytökseen ei tietenkään riitä. Oheen on myös arveltava hypoteettinen konteksti, miljöö, jossa elämys koetaan – mikä on tietysti vaikea tehtävä, eiväthän psykiatriseen hoitoon ohjatut sotilaat kyenneet itsekään sanallistamaan kokemaansa:

”He vaikenivat tyystin, tai heidän lyhyet mainintansa tapahtumista rintamalla ovat katkonaisia ja sirpalemaisista. Sanat tuntuivat riittämättömiltä ja valheellisilta tavoittamaan trauman ydintä. Samoin erilaiset dissosiaatio-oireet – harhat, muistinmenetykset, sekavuus, täydellinen sulkeutuminen ulkomaailmalta – voidaan nähdä murtumana yksilön ja ympäristön välillä: kun ympäröivä todellisuus oli väkivaltaisuuksissaan liian sietämätön, se muuttui epätodelliseksi tai pyyhkiytyi kokonaan pois muistista.”²³

Se tiedetään, että traumatisoivat tilanteet vaihtelivat. Talvi- ja jatkosodassa traumatisoiduttiin eri aikoina eri tavoin. Jatkosodan, josta on olemassa enemmän psykiatrisia lausuntoja, hyökkäys-, asemasota- ja perääntymisvaiheissa oireet olivat hieman erilaisia. Hyökkäysvaiheissa traumatisoituneisiin voidaan liittää selvemmin se, että tulikaste oli monille sotilaille täysin uusi ja järkyttävä

elämys, kun taas asemasotavaiheen aikana tyypillisenä syynä psykiatriseen hoitoon ohjaukselle vaikuttaisi olleen pitkittyneen ja kuluttavan taistelustressin laukaisema mielenterveyshäiriö. Perääntymisvaiheessa monille reservistä suoraan etulinjaan komennetuille ei puolestaan jäänyt riittävästi aikaa totutella sodan todellisuuteen.

Tilannekirjon perusteella voidaankin päätellä, että sotatraumat liittyvät erilaisiin, verrattain toisistaan poikkeaviinkin taistelutilanteisiin ja sodan vaiheisiin. Mutta toisin kuin sosiologisessa tarkastelussa oletetaan ja kuten Kivimäki esittää, nämä kokemukset ja niitä alustavat elämykset eivät välttämättä rajaudu tiettyyn sosiaaliseen kontekstiin, vaan yhtä hyvin ne voivat myös nousta historioiltaan ainutlaatuisesta orgaanisesta ja epäorgaanisesta ympäristöstä²⁴. Sosiaalitieteille ominainen katsanto, jossa painottuvat rintamakulttuuri, sen sosiaaliset käytännöt, asenneilmapiiri, sotilaskuri, jermumentaliteetti ja vastaavat *ilmiöt*, eivät näet, *edes yhdessä*, muodosta sotimisen koko kuvaa. Ja jos ”tärähtäminen” on perimiltään asubjektiiivista, kuten edellä on uumoiltu, silloin sosiologian tarkastelemat ilmiöt eivät myöskään ole trauman eivätkä ainakaan varsinaisen sotakokemuksen ydintä, vaan selvästikin osa sitä inhimillistä, oikeammin modernia kulttuuria, jossa kokemuksia voidaan käsitteellistää ja jossa ylipäänsä voidaan toimia verrattain selväpiirteisinä yksilöinä.

Tässä mielessä varsinainen sotakokemus jää ’kulttuurin’ ulkopuolelle. Sodan ilmiöissä, siis sotaan liittyvissä sosiaalisissa käytännöissä, kysymys on selvästikin traumaattisten kokemusten ennaltaehkäisemisestä ja, mikä ehkäpä tärkeämpää, piilömaailman, siis esihenkilökohtaisen ja ei-kulttuurisen, torjumisesta. Esimerkiksi rintamatoveruus on Kivimäen katsannossakin puskuri, joka pitää sotilaat järjissään ja yksilöt yksilöinä. Var-

sinaisen sodan äärellä se on kuitenkin pelkkä häilyvä vyöhyke, jota ei tulisi sekoittaa sotakokemuksen autenttisuuteen. Perimmiltään sodassa ei nimittäin ole kysymys ihmisistä, ei yksilöistä eikä yhteisöistä, vaan niitä alustavasta hengen elosta.

Olemisen autenttisuutta viljalti eritelleen Heideggerin katsannossa *Dasein*, täällä- tai kohtolo, on kahdessa mielessä varainen olio. Yhtäältä inhimillinen oleminen on selvästi historiallis-paikallisiin ilmiöihinsä uppoutunut, maailmassa-olemisestaan (*In-der-Welt-sein*) poiskääntyen keskenään-olemiseensa (*Miteinandersein*) langennut ja epävarsinainen. Toisaalta se lepää ei-olevan varassa, minkä havaitsemiseen eli varsinaisuuteen esimerkiksi ahdistuksen peruskokemus tai muistutukset kuolemasta sen aika ajojin tempaavat²⁵. Mutta toisin kuin Heidegger aavisteli, näissä kokemuksissa, joihin epäilemättä myös sotakokemukset lukeutuvat, ei ole niinkään kyse pelkästä minäkohtaisuuden häilähtelystä, kääntymisestä takaisin maailmassa-olemiseen. Ennemminkin niissä lie kyse vähintäänkin *heikosti* juuri henkilörajojen hälvenemisestä, esimerkiksi autonomisuuden menettämisestä, tuskallisen repivänä koetusta ristiriidasta mielensisäisen ja -ulkoisen välillä, tai, kuten Kivimäki tiivistää, ympäröivän todellisuuden käymisestä väkivaltaisuudessaan liian sietämättömäksi, jopa epätodelliseksi.

Jälkifenomenologisesti ymmärrettynä viimeksi mainittu asetelma voidaan toisaalta kääntää myös nurin: sodassa ”ympäröivä todellisuus” eli henkilökohtaisen ja torjutun suhde laukeaa, jolloin todellinen ensin olevana ja erittelemättömänä perustilana paljastuu. Freudinkin sanoin kaikki orgaaninen pyrkii pohjimmiltaan alkutilaansa eli epäorgaaniseen, onhan eloton ”ollut olemassa ennen elävää”. Tärähtämisessäkin on laillaan kyse paluusta kuolemaan, joka on elottoman inhimillisesti ymmärretty merkityskenttä.²⁶ Sotakokemuksessa subjekti ei siis vain koe hajoamistaan, vaan subjekti – sen olemassaolo, sen repivän ristiriitainen mahdottomuus – koetaan. Tämä ymmärretään kuolemana.

Onnellista kyllä, myös Kivimäki löytää saman mahdollisuuden äärelle, sitä kuitenkin enempiä analysoimatta. Hänen mukaansa sodassa ”erilaiset persoonallisuudet sulautuivat yhteen harmoniseksi kokonaisuudeksi”, joka eli ajatta, menneisyyttä tai tulevaisuutta kokematta, kuoleman merkitsemänä.²⁷ Toisaalta tämänkin tulkinta kurottaa korkeintaan heikosti asubjektiviisen, ei-enää-varsinaisen sotakokemuksen ääreen. Siinä yksilö kyllä väistyy, mutta sulautuu samanaikaisesti osaksi laajempaa inhimillistä kollektiivia, jolla silläkin oli omat, vaikeammin hahmottuvat ja yllirajaiset, mutta loppuviimein kulttuuriset, esimerkiksi kulloisenkin sotilasyksikön kielenkäyttöön liittyvät erityispiirteensä.²⁸ Varsinaisemmin esihenkilökohtaista liki ei siis tulla, vaikka *paluu*, joka täytyy ensisijaisesti ymmärtää minäkohtaisen romahtamisena, saakin kuoleman auran. Aseveljeydessä henkilökohtainen korvautuu joukkuekohtaisella, mutta pysyy kulttuurina ja siten myös inhimillisenä kokemuksena.

Vahvemmin asubjektiviivista sotakokemus näyttäisi sen sijaan olleen niissä tapauksissa, joissa kuoleman edessä jopa joukkuekohtainen herkesi:

”Ensio K:lle kehittyi jopa epämiellyttävä kyky nähdä toverinsa katseesta enteet lähestyvistä kaatumisesta, ja joskus hän tutki omiakin kasvojaan nähdäkseen, oliko kuolema tulossa. [...] Paikoittain suomalaisten etulinjan sotilaiden ja vastapuolella rintamaa majailevien puna-armeijalaisten kesken saattoi muodostua jonkinlainen epämääräinen yhteisöllisyyden kokemus, ikään kuin kyse olisi ollut kahdesta toisiinsa kietoutuneesta painijasta tai nyrkkeilijästä yhteisessä ottelussa.”²⁹

Samantyyppistä sodan osapuolten yhteenkietoutumista, samoin kuin ”yliluonnolliseen” viettäviä kokemuksia on tavattu muissakin sodissa, joten ne vaikuttavat, jolleivät yleismaailmalliselta, niin ainakin 1900-luvun sotilaallisille konflikteille tyypillisiltä³⁰. Mutta kokemuksen yleisyyden ja osapuolten inhimillisyyden huomioon ottaenkin tapauksilla tuntuisi olevan myös selvästi paikallinen luonne: ”epämääräistä yhteisöllisyyden kokemusta” määrittävät tilanne ja tapahtumapaikka, joissa painin ainoana sääntönä on kaikkien – myös kulttuuristen – rajojen katoaminen. Kaikki – niin paikalliset eliölajit, metsät ja maaperä kuin paikan päälle heitetyt sotilaatkin – ovat samalla tavalla elottoman merkitsemisiä, yhdessä myötäsukaisessa liikkeessä kohti kuolemaa. Siten metafysisessä mielessä tilanne ei merkitse niinkään ilmiöiden kerääntymistä yhteen, kimputtamista subjektin eläen määräämällä tavalla, kuin ilmiöiden väkivaltaisena koettua sekoittumista piilöihin, näkymättömiin torjutun tunkeutumista näkyvään, valtoimenaan virtailevan hengen vyörymistä esiin inhimillisten ja kulttuuristen horisonttien tuolta puolen. Jos siis ”todellisuus” näyttäytyy autonomisena yksilönä itseään pitävälle henkilölle normaalioloissa ilmiöiden täyttämänä jonain-rakenteena, niin varsinaisessa sotakokemuksessa jopa tämä rakenne hajoaa: kivääri ei ole enää metsästys- tai murha-ase, venäläinen ei ole rajanaapuri eikä vihollinen, luonto ei ole enää eräsija saati sotatanner, vaan kaikki on kokemuksellisesti yhtä ja samaa hengen nihiloivaa eloisuutta.

Luonto ylipäänsä edeltää inhimillistä ja epäorgaanista. Kun ”kaikki kootaan yhteen”, ei synny vain ilmiöitä ja niitä tarkasteleva henkilö vaan ennen muuta ”todellisuuden” mahdollistava alkuristiriita: luonto kielletään ihmisettömänä, ja siltä evätään henki, vapaa sitomaton energia torjutaan haitallisina vietteinä, vääränlaisena, liiankin elävänä henkenä – ja tästä sukeutuu kohdallinen, torjuva subjekti, joka voi olla luonnoltaan vain ahdistunut.³¹ Mutta tärähtämisessä, siinä peljästyksessä josta traumainen käytös aina kielii, sekä sen perustavassa varsinaisessa sotakokemuksessa tuo kohta uppoutuu takaisin alkuperänsä, eikä siinä hetkeen ole mitään ahdistavaa tahikka raakaa, ainoastaan yhtä ja eriytymätöntä.

Viitteet

- 1 Kivimäki 2013, 12–13.
- 2 Esim. Pylkkö 1998, 13–17; Bataille 1988; Heidegger 2000b.
- 3 Pylkkö 1998, xxii.
- 4 Salminen & Vadén 2018 51–52.
- 5 Pylkkö 1998, 265–266; ks. myös Kyllönen 2014.
- 6 Heidegger 2000b, 23.
- 7 Salminen & Vadén 2018, 52; Freud 1982, 10. Horisontin merkityksestä kokemukselle, ks. esim. Patočka 1998, 34–37.
- 8 Ks. Freud 1993, 75–76; Whitebook 1996, 116–117.
- 9 Ks. Freud 1993, 68–69.
- 10 Vrt. esim. Rose 1991.
- 11 Kivimäki 2013, 153.
- 12 Sama, 179.
- 13 Sama, 178.
- 14 Sama, 170.
- 15 Sama, 129–144.
- 16 Sama, 399.
- 17 Sama, 168.
- 18 Sama, 255.

Kirjallisuus

- Bataille, Georges, *Inner Experience* (L'expérience intérieure, 1954). Käänt. Leslie Anne Boldt. State University of New York Press, New York 1988.
- Bourke, Joanna, *An Intimate History of Killing. Face-to-face Killing in Twentieth-Century Warfare*. Granta, London 1999.
- Freud, Sigmund, Mielihyväperiaatteen tuolla puolen (Jenseits des Lustprinzips, 1914). Teoksessa Sigmund Freud, *Johdatus narsismiin ja muita esseitä*. Suom. Mirja Rutanen. Love Kirjat, Helsinki 1993, 61–120.
- Freud, Sigmund, *Abdistava kulttuurimme* (Das Unbehagen in der Kultur, 1930). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä 1982.
- Heidegger, Martin, *Oleminen ja aika* (Sein

- 19 Ks. Heidegger 2000a, 168–169.
- 20 Raittila 2008, 160; vrt. Johnson 2003.
- 21 Raittila 2008, 27.
- 22 Bourke 1999, 141–146.
- 23 Kivimäki 2013, 256.
- 24 Sama, 152.
- 25 Heidegger 2000a, 222–228; 2010.
- 26 Freud 1993, 94.
- 27 Kivimäki 2013, 162.
- 28 Sotakokemukset muokkasivat sotilaiden kielenkäyttöä: kielen merkityksiä esimerkiksi venyteltiin ja sanoille annettiin usein sarkastisia, vain pienen piirin ymmärtämiä sisältöjä. Siten sotilaiden kielenkäyttö ilmentää selvää murtumaa, siirrytäänhän siinä syrjään siviilielämää hallitsevista kielenkäytön funktioista, etenkin kielen kommunikatiivisuuden ja instrumentaalisuuden vaatimuksista. Rivimiesten puhunta ei siis ensisijaisesti palvellut ketään vaan *jotain*, jättihän se avoimeksi, mistä sotimisessa pohjimmiltaan oli kysymys. Ja koska tämän murtuman perustava edellytys oli sodan kokemus itsessään, sota ei

- und Zeit, 1927). Suom. Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000a.
- Heidegger, Martin, *Kirje ”humanismista” & Maailmankuvan aika* (Brief über den ”Humanismus”, 1946; Die Zeit des Weltbildes, 1938). 2000b. Suom. Markku Lehtinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2000b.
- Heidegger, Martin, *Mitä on metafysiikka?* (Was ist Metaphysik?, 1943). Suom. Antti Salminen. niin & näin, Tampere 2010.
- Johnson, David Martel, *How History Made the Mind. The Cultural Origins of Objective Thinking*. Open Court, Chicago 2003.
- Kivimäki, Ville, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaisotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY, Helsinki 2013.
- Kyllönen, Vesa, Suokansan pimeys ja kylähullun murhanhimo. Hulluuden mer-

- ainoastaan muokannut vaan myös *loi* kieltä kielen sisään. Tämä kieli, outoutettu ja paikallis-kulloisiin olosuhteisiin sopeutunut suomi, eli sodassa ja sodasta. Koska sota käytännöllisimmillään on tappamista ja tapetuksi tulemista, siis kuoleman kiistattoman aktiivista läsnäoloa, oli sodassa ja sodasta elävä kieli luonteeltaan sellaista kieltä, jossa yksilöidentiteetti ja kieliopin keinoin jäsenyvä subjekti oli milloin tahansa vaarassa raueta. Sodan kieli oli romahduksen kieltä, ja siinä puhuvia tai muutoin ilmeneviä subjekteja uhkasi alituisen hajoaminen. Viljava sanasto ja käsitteellinen epäsuoruus eivät silti ilmaise vain maailman tolaa vaan myös kulttuurisesti ohjautuneen subjekti–predikaatti–objekti–suhteen haurastumista kielessä. Ks. myös Kivimäki 2013, 220.
- 29 Kivimäki 2013, 163.
 - 30 Bourke 1999, 146–148.
 - 31 Whitebook 1996, 122.

- killisyys Pauli Pylkkön ajattelussa. *niin & näin* 4/2014, 95–101.
- Patočka, Jan, *Body, Community, Language, World* (Tělo, společenství, jazyk, svět, 1995). Käänt. Erazim Kohák. Open Court, Chicago 1998.
- Pylkkö, Pauli, *The Aconceptual Mind. Heideggerian Themes in Holistic Naturalism*. John Benjamins, Amsterdam 1998.
- Raittila, Hannu, *Ulkona*. Siltala, Helsinki 2008.
- Rose, Nikolas, *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. Routledge, London 1989.
- Salminen, Antti & Vadén, Tere, *Elo ja anergia*. niin & näin, Tampere 2018.
- Whitebook, Joel, *Perversion and Utopia. A Study in Psychoanalysis and Critical Theory*. The MIT Press, Cambridge 1996.